

Programa de la Secció II

«Formació, organització i transmissió del saber
a l'Edat Mitjana i al Renaixement a la Corona d'Aragó»

al 24è Col·loqui Germanocatalà, Ruhr-Universität Bochum

Coordinadors: Isabel Müller (Ruhr-Universität Bochum) & Frank Savelsberg (Georg-August-Universität Göttingen)

<i>Dimecres, 17 de setembre</i>	<i>Dijous, 18 de setembre</i>		<i>Divendres, 19 de setembre</i>	
	9:00	Introducció	9:00	Raimon Sebastian Torres (Universitat de Barcelona) <i>Les fonts no pal·ladianes a la traducció de Ferrer Saiol</i>
	9:10	Isabel Grifoll (Universitat de Lleida) <i>Organitzar i difondre el saber per als laics: contingut enciclopèdic, forma literària i funció del destinatari</i>		
	9:30	Rosanna Cantavella (Universitat de València) <i>El Facetus «Moribus et vita» i el Facet, en el context escolar baixmedieval</i>	9:30	Alexander Fidora (ICREA - Universitat Autònoma de Barcelona) <i>Die Confessió de Barcelona des Arnau de Vilanova: Endzeiterwartung als Motor der Vernakularisierung</i>
	9:50	Anna Maria Compagna (Università di Napoli) <i>Formazione, organizzazione e trasmissione del sapere nell'Italia Aragonese fra Quattro e Cinquecento</i>	10:00	Josep Solervicens i Bo (Universitat de Barcelona) <i>El filtratge renaixentista dels «delicadíssims i polits conceptes» d'Ausiàs March entre 1543 i 1573</i>
	10:10	Debat		
	10:30	Pausa	10:30	Pausa

		11:00	Anna Fernàndez Clot / Francesc Tous Prieto (Centre de Documentació Ramon Llull – Universitat de Barcelona) <i>Versos, màximes i arguments necessaris per a demostrar els articles de la fe: El Dictat de Ramon (1299) de Ramon Llull i els seus autocomentaris</i>	11:00	Conferència plenària
		11:20	Maribel Ripoll Perelló (Universitat de les Illes Balears) <i>El paper de la dona en la transmissió de l'Art lul·liana</i>		
		11:40	Elena Pistolesi (Università di Modena) <i>Lingue e divulgazione della scienza nell'opera di Ramon Llull</i>		
		12:00	Debat		
		12:30	Dinar	12:30	
A partir de 14:00	Inscripció	14:00	Lluís Cifuentes i Comamala (Universitat de Barcelona) <i>Reivindicació dels manuscrits miscel·lanis: les miscel·lànies mèdiques en català</i>		Visita al Jardí Botànic
		14:20	Antònia Carré Pons (Universitat Oberta de Catalunya / Centre de Documentació Ramon Llull – Universitat de Barcelona) <i>Del llatí al català: el cas del Regimen sanitatis ad regem Aragonum d'Arnau de Vilanova</i>	14:30	
		14:40	Theo Loinaz (Universitat de Barcelona) <i>El Llibre de les semblances de tots los hòmens: els avatars transculturals d'un tractat d'astronomatomància</i>		

		15:00	Debat		
		15:30	Pausa		
16:00	Visita guiada per la ciutat	16:00	Gerrit Bos / Guido Mensching (Universität zu Köln / Georg-August-Universität Göttingen) <i>Mehrsprachige medizinisch-botanische Glossare in hebräischer Schrift mit altkatalanischen Elementen</i>	16:00	Conferència plenària
		16:20	Meritxell Blasco Orellana (Universitat de Barcelona) <i>La terminologia catalana aljamiada en els sifré-refu'ot i la importància dels doblats i triplets lèxics</i>		
		16:40	Maria Sofia Corradini Bozzi (Università di Pisa) <i>La terminologia medico-botanica catalana nella formazione della Fachsprache occitanica</i>		
		17:00	Debat		
18:00	Inauguració i Conferència plenària				
19:00	Bufet d'inauguració	20:00	Programa cultural	19:00	Sopar de cloenda

Resums

Meritxell Blasco Orellana (Universitat de Barcelona)

La terminologia catalana aljamiada en els *sifré-refu'ot* i la importància dels doblats i triplets lèxics

L'objectiu d'aquesta comunicació és presentar una sèrie de mots hebraicoaljamiats d'ètim romànic, principalment catalans - i potser alguns occitans- inclosos en textos hebreus de manuscrits mèdic-farmacològics medievals catalans, fent especial referència al l'HEB-I 338 (primera col·lecció Firkovitch, de la Biblioteca Nacional de Rússia, en Sant Petersburg, segle XIV) i el ms. 8°-85 de Jerusalem (segle XV). Tot i considerant la gran importància d'alguns doblats i triplets lèxics, que serviran de gran ajuda per definir amb precisió alguns simples (minerals, vegetals o animals) de difícil i problemàtica identificació.

Bibliografia:

- M. Blasco, 'Lèxic català en un manuscrit hebraicoaljamiat del segle XIV', *Actes del I Congrés per a l'Estudi dels Jueus en Territori de Llengua Catalana segle XIV*. – “ (1er. 2001:Barcelona-Girona), pp. 139-146.
– *Manuscrito hebraicocatalán de farmacopea medieval : edición paleográfica : Ms. Firkovitch I Heb-338 de la Biblioteca Nacional de Rusia*. Barcelona 2006.
- G. Bos, M. Hussein, G. Mensching, F. Savelsberg, *Medical Synonym Lists from Medieval Provence: Shem Tov Ben Isaac of Tortosa: Sefer Ha - Shimmush. Book 29: Part 1: Edition and Commentary of List 1 (Hebrew - Arabic - Romance/Latin)*, Leiden Boston 2011.
- J. R. Magdalena, *Un glosario hebraicoaljamiado trilingüe y doce «aqrabadin» de origen catalán (siglo XV)*. Edición paleográfica, introducción y notas de- Barcelona 1993.

Gerrit Bos (Universität Köln) & Guido Mensching (Universität Göttingen)

Mehrsprachige medizinisch-botanische Glossare in hebräischer Schrift mit altkatalanischen Elementen

Die Auswanderung von Juden aus Al-Andalus zu Zeiten der Almohaden und Almoraviden und der damit verbundene Sprachenwechsel (Arabisch --> Hebräisch; Annahme der romanischen Sprachen der neuen Standorte) führte auf dem Gebiet der Medizin zu einer Welle von Übersetzungen aus dem Arabischen ins Hebräische unter Einbeziehung romanischer Elemente, wobei der katalanische Sprach- und Kulturraum (wie auch Südfrankreich) eine herausragende Rolle spielte. In diesem Zusammenhang zu betrachten sind zahlreiche Glossare bzw. sog. Synonymenlisten in hebräischer Schrift, in denen arabische, katalanische und lateinische medizinisch-botanische Fachtermini in Beziehung zueinander gesetzt werden. Zwei solcher Listen (aus Ms. Vat. Ebr. 356, 1r-25r) wurden bereits von Millàs i Vallicrosa (1936) im Hinblick auf die katalanische Komponente besprochen. Von den ca. zehn weiteren Listen, die in Bos/Mensching (im Druck) als katalanische Elemente enthaltend identifiziert wurden ist bisher nur eine ediert worden (vgl. Magdalena 1993), während sich die Edition einer weiteren (aus Ms. München Bayer. Staatsbibl. 87) in Arbeit befindet (vgl. Köhler/Mensching 2013; Bos/Köhler/Mensching im Druck). Kurze Besprechungen weiterer dieser Listen finden sich in Bos/Mensching (2005 und im Druck, Mensching/Bos 2011). Eine von ihnen (enthalten in Ms. Parma 2279 = De Rossi 312/Richler 1559; vgl. Bos/Mensching 2005:198-201) soll im Rahmen dieses Vortrags ausführlicher behandelt werden und die linguistischen sowie wissenschaftsgeschichtlichen Probleme und Hintergründe derartiger Glossare - als Mittel

der Überlieferung terminologischen Wissens im Mittelalter an der Schnittstelle zwischen Orient und Okzident - illustrieren.

Bibliografie:

- Bos, G. / Köhler, D. / Mensching, M. (im Druck): "Un glosario médico-botánico bilingüe (iberorromance-árabe) en un manuscrito hebraico del siglo XV", erscheint in: *Actas del IX Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Cádiz, 10-14 de septiembre de 2012.
- Bos, G. / Mensching, G. (2005): "The Literature of Hebrew Medical Synonyms: Romance and Latin Terms and their Identification", in: *Aleph* 5, 169-211.
- Bos, G. / Mensching, G. (im Druck): "Arabic-Romance Medico-Botanical Glossaries in Hebrew Manuscripts from the Iberian Peninsula and Italy", erscheint in: *Aleph*.
- Köhler, D. / Mensching, G. (2013): "Romanische Fachterminologie in mittelalterlichen medizinisch-botanischen Glossaren und Synonymenlisten in hebräischer Schrift", in: Atayan, V. / Sergo, L./ Wiener, U. (Hrsg.): *Fachsprache(n) in der Romania: Entwicklung, Verwendung, Übersetzung*, Berlin, 61-82.
- Magdalena Nom de Déu, J.R. (Hrsg.) (1993): *Un glosario hebraico aljamiado trilingüe y doce 'aqrabadin' de origen catalán (siglo XV)*, Barcelona.
- Mensching, G. / Bos, G. (2011): "Une liste de synonymes médico-botaniques en caractères hébraïques avec des éléments occitans et catalans", in: Rieger, A. (Hrsg.), *L'Occitanie invitée de l'Euregio. Liège 1981-Aix-la-Chapelle 2008, Bilan et perspectives (Actes du IXe Congrès International de l'Association Internationale d'Études Occitanes, Aix-la-Chapelle, 24-31 août 2008)*, 2 Bde, Aachen, Bd. 1, 225-238.
- Millàs i Vallicrosa, J. M. (1936): "Manuscrits hebraics d'origen català a la Biblioteca Vaticana", in: *Estudis Universitaris Catalans* 21, 97-109.

Rosanna Cantavella (Universitat de València)

El *Facetus* "Moribus et vita" i el *Facet*, en el context escolar baixmedieval

El *Facetus* "Moribus et vita" (s. XII) és un text erotodidàctic del qual es troben mostres pertot arreu a l'Europa llatina, fet no sorprenent si tenim en compte que diversos testimonis medievals europeus apunten que era emprat a l'aula, entre altres textos escolars de primer ensenyament. Només se'n conserven dues traduccions al vulgar: una de francesa, breu, i una de catalana, molt extensa, escrita entre l'últim terç del s. XIII i mitjan s. XIV. Però quina vigència escolar podia tenir aquesta obra a la tardor de l'edat mitjana? Per contestar-ho, farem atenció a diversos manuscrits miscel·lanis que la conserven, i especialment als de la Corona d'Aragó, amb l'objectiu de veure amb quins altres textos educatius, i particularment escolars, s'associava el nostre en aquest període. Ens centrarem en el ms. F (catalogació Massó) que conserva la traducció catalana, i en el ms. 309 de la BNC, que conté textos en català i en llatí, i inclou un testimoni llatí del *Facetus*.

Breu bibliografia:

- Alturo Perucho, Jesús, "Un *Facetus* en dístics copiat a Barcelona al segle XII-XIII", *ATCA* 15 (1996), 393-99.
- Avesani, Rino, *Quattro miscellaneae medioevali e umanistiche: contributo alla tradizione del Geta, degli "Auctores octo", dei "Libri minores" e di altra letteratura scolastica medioevale* (Roma, 1967).
- Cantavella, Rosanna, *El "Facet", una ars amandi medieval: edició i estudi* (València-Barcelona, 2013).
- Cingolani, Stefano M., "La *Vita de Sant Alexi* catalana: noves rimades didàctico-religiose fra Catalogna e Occitania", *Studi Catalani e Provenzali* 88 (1990) = *Romanica Vulgaria* 12, 79-106.
- Henkel, Nikolaus, *Deutsche Übersetzungen lateinischer Schultexte: Ihre Verbreitung und Funktion im Mittelalter und in der frühen Neuzeit* (München, 1988).
- Polak, Emil J., *Medieval and Renaissance Letter Treatises & Form Letters: A Census of Manuscripts Found in Part of Western Europe, Japan & the United States of America* (Leiden, 1994).

Antònia Carré (Universitat Oberta de Catalunya/ Centre de Documentació Ramon Llull – Universitat de Barcelona)

Del llatí al català: el cas del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova

Arnau de Vilanova va escriure per a Jaume II el *Regimen sanitatis* en llatí entre el 1305 i el 1308. El cirurgià major del rei, Berenguer Sarriera, en va fer una traducció al català abans d'octubre de 1310 per encàrrec de la reina Blanca d'Anjou. L'estudi dels tres manuscrits que ens han conservat la traducció catalana del famós text d'Arnau, efectuat arran d'una nova edició crítica que n'estic preparant, em permet elaborar algunes hipòtesis sobre la transmissió del text i sobre els mètodes de treball dels traductors i/o els copistes, i confirmen l'interès de diferents sectors socials per les obres de medicina pràctica.

Aquestes hipòtesis són les següents: 1. Dels tres manuscrits, n'hi ha un de la primera meitat del segle XIV (M) i els altres dos són del segle XV (B, V). L'anàlisi de la *scripta* librària prova que l'antígraf de tots tres és de les primeres dècades del segle XIV. 2. La traducció de Berenguer Sarriera s'ha conservat en dos manuscrits (M i B). L'autor del manuscrit més modern (B) actua com a editor perquè copia la traducció catalana amb un text llatí al costat, que li serveix per corregir-ne diverses lectures. En efecte, al llarg del procés de transmissió de la traducció catalana s'hi produeixen dos tipus de modificacions: unes d'estructurals, que afecten la concepció global de l'obra (rúbriques, ordenació de capítols, etc.) i d'altres de detall (adaptació de la *scripta* librària als usos contemporanis). 3. El manuscrit V conté un abreujament del regiment d'Arnau. Totes les proves indiquen que es va fer a partir d'un original llatí. No és, doncs, un abreujament de la traducció catalana de Sarriera com s'ha apuntat en alguna ocasió. Tot sembla indicar que l'autor de l'abreujament, com l'autor de l'antígraf de B (i com el mateix Sarriera), són professionals de la medicina perquè saben llatí i actuen amb criteri en un text de gran èxit. 4. Totes aquestes operacions es devien produir durant les primeres dècades del segle XIV, coincidint amb els anys de consolidació del gènere dels *regimina sanitatis* i de la proliferació de còpies d'aquestes obres per tota l'Europa occidental. Aquestes obres interessaven sobretot els sectors laics, no metges (monarquia, noblesa, burgesia), però també els vinculats amb la pràctica mèdica (en particular els metges extrauniversitaris), tots els quals demandaven traduccions a la llengua vulgar que fossin ben corregides, i aquesta tasca, de traducció i correcció, era confiada especialment als professionals mèdics.

Bibliografia breu:

- Arnau de Vilanova, *Obres catalanes. Vol. 2. Escrits mèdics*, Ed. de Miquel Batllori, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 56), 1947.
- Arnaldi de Villanova, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum. Un tractat de dietètica de l'any 1305*. Edició crítica, comentaris i notes a cura d'Anna Trias Teixidor, Barcelona, 1994.
- Arnaldi de Villanova, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, edició de Luis García-Ballester i Michael R. McVaugh. Estudi introductor de Pedro Gil-Sotres, amb la col·laboració de J. A. Paniagua i L. García-Ballester, Barcelona, Fundació Noguera-Universitat de Barcelona (AVOMO, X.1), 1996.
- Badia, Lola – Santanach, Joan – Soler, Albert, «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», en Anna ALBERNI, Lola BADIA, Lluís CABRÉ (eds.), *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum – Publicacions URV, 2010, 61-90.
- Lluís Cifuentes i Comamala, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Barcelona-Palma, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, 2006 [2a ed. revisada i ampliada de l'original de 2002, amb una Addenda a les pp. 411-54]. Suplements a *Sciència.cat* <http://www.sciencia.cat/suplements.htm>
- Lluís Cifuentes, «Postil·la. L'ús del català en les obres científiques i pràctiques a finals de l'Edat Mitjana», *Speculum al foder*, a cura d'Anna Alberni, Bellcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, 2007, 115-127.
- Michael McVaugh, «Academic Medicine and the Vernacularization of Medieval Surgery: The Case of Bernat de Berriac», en Anna ALBERNI, Lola BADIA, Lluís CIFUENTES, Alexander FIDORA (eds.), *El saber i les*

llengües vernacles a l'època de Lull i Eiximenis: Estudis ICREA sobre vernacularització, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, 257-281.

Marylin Nicoud, *Les régimes de santé au Moyen Âge: naissance et diffusion d'une écriture médicale en Italie et en France (xiiie-xve siècle)*, Roma, École française de Rome, 2 vols, 2007.

Martí de Riquer, "Un nuevo manuscrito con versiones catalanas de Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 22 (1949), 1-20.

Lluís Cifuentes i Comamala (Universitat de Barcelona)

Reivindicació dels manuscrits miscel·lanis: les miscel·lànies mèdiques en català

L'estudi del patrimoni librari manuscrit de l'època baixmedieval ha de fer front a uns tipus de fonts que només darrerament, gràcies al fruit de la recerca prèvia de moltes generacions però també a uns enfocaments més interdisciplinaris, comencen a ser enteses d'una forma més enriquidora.

És sabut que, des del punt de vista del contingut, els còdexs medievals poden tenir un caràcter unitari, miscel·lani o factici. Deixant de banda aquests darrers, que solen respondre a iniciatives més o menys recents, els còdexs miscel·lanis són els que ofereixen, òbviament, una més gran complexitat. Aquesta complexitat ha estat afrontada per la recerca de diversa manera. Tradicionalment, ignorant-la, centrant-se en una o altra obra, que ha estat extreta del conjunt per a ser estudiada o editada, mentre el conjunt, fins i tot en els casos que el compliador pogués identificar-se, mereixia només una breu referència a l'hora de descriure el còdex, i a vegades ni això. Darrerament, però, s'és més conscient de la importància del conjunt, que constitueix, al cap i a la fi, el context immediat, palpable, supervivent, de la difusió, la utilització i, a vegades, la creació de les obres que l'integren. Tanmateix, els coneixements interdisciplinaris, l'experiència i el temps que requereix aquest enfocament, en una època en què aquests valors no tenen premi acadèmic, en frena la implementació.

A l'hora d'estudiar un període en el qual el llibre i l'escriptura, i la transmissió i l'accés al saber experimentaren una profunda transformació impulsada per poderoses raons socioculturals, sembla evident que cal parar una atenció molt especial a les formes que presentava el contenidor de sabers que és el llibre, i que cal fer-ho més enllà de la comprensió de —i sovint recreació en— la codicologia. Anant més enllà, s'entendrà millor quins materials es trien, com s'ordenen i com es presenten, la convivència i les motivacions de les traduccions i les obres originals, la creació de nous gèneres i de nous procediments de representació, difusió i accés al saber, quines implicacions té per al vocabulari especialitzat, quina és la interacció entre els sabers, o la seva recepció.

Els manuscrits mèdics miscel·lanis en català, en procés d'estudi i catalogació a la base de dades [Sciència.cat DB](#), ofereixen un exemple especialment clar. Es poden distingir força nítidament les miscel·lànies mèdiques 'professionals' de les miscel·lànies mèdiques 'domèstiques' i, per tant, el tipus de compliador/usuari que tenen al darrere. Els uns són reculls d'obres i anotacions útils per a la pràctica mèdica de cirurgians i barbers i els altres ho són per a l'autoajuda mèdica domèstica dels estaments urbans (burgesos i nobles) —aquests darrers amb una llarga pervivència. A hores d'ara és possible presentar-ne un panorama i treure'n algunes conclusions.

Anna Fernández Clot & Francesc Tous Prieto (Centre de Documentació Ramon Llull – Universitat de Barcelona)

Versos, màximes i arguments necessaris per demostrar els articles de la fe. El *Dictat de Ramon* (1299) de Ramon Llull i els seus autocomentaris

Ramon Llull (1232-1315/16) és un dels autors medievals més innovadors pel que fa al reciclatge de gèneres, formes i motius de la tradició. Els seus objectius missioners i la voluntat de fer arribar el seu missatge a públics ben diferents el va impulsar a assajar discursos molt diversos: des de les formulacions de l'Art, que sovint adopten una expressió gairebé algebraica, i tractats tècnics centrats en disciplines universitàries, fins a novel·les, obres en vers o reculls de proverbis. Aprofitant l'eficàcia formal del vers i de l'expressió aforística, el 1299 Llull va escriure el *Dictat de Ramon*, un poema que té l'objectiu de demostrar els principals articles de la fe cristiana mitjançant "arguments necessaris" —proves racionals irrefutables—, que es concreten en proposicions lògiques formades per díctics octosíl·labs. Llull va dedicar la composició al rei Jaume II d'Aragó, de qui esperava rebre una llicència per disputar amb jueus i sarraïns en els territoris del regne. Poc després, va redactar un autocomentari de l'obra, el *Coment del Dictat*, en què exposa d'una manera analítica el sentit dels arguments expressats sintèticament al poema, i una versió lliure en llatí d'aquest comentari, el *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*. El nostre propòsit és analitzar el procediment comunicatiu que Llull emprà en aquests textos per divulgar una nova manera de demostrar els articles de la fe: quins mecanismes utilitza, amb quina finalitat ho fa i a quin públic s'adreça.

Bibliografia:

- Badia, Lola (2013). "Nova retòrica i pràctica d'escriptura en Ramon Llull". *Quaderns d'Italìa* 18, p. 79-91.
- Badia, Lola, Joan Santanach, Albert Soler i Jaume Mensa (2013). "L'accés dels laics al saber: Ramon Llull i Arnau de Vilanova", *Literatura medieval (1). Dels orígens al segle XIV*, dir. Lola Badia, *Història de la Literatura Catalana*, dir. Àlex Broch. Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Fundació Carulla - Ajuntament de Barcelona, p. 373-509.
- Bonner, Anthony (2012). *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*. Barcelona - Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 9).
- Domínguez Reboiras, Fernando (1996). "El *Dictat de Ramon* y el *Coment del Dictat*. Texto y contexto", *Studia Lulliana* 36, p. 47-67.
- Llull, Ramon (1993). *Raimundi Lulli Opera Latina, Tomus XIX, 86-91, Parisiis, Barcinonae et in Civitate Maioricensi annis MCCXCIX-MCCC composita*, ed. Fernando Domínguez. Turnhout: Brepols (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, CXI).
- Llull, Ramon (1936). *Obres de Ramon Llull. Rims. Tom I*, ed. Salvador Galmés i Ramon d'Alòs-Moner, XIX. Palma de Mallorca.

Anna Maria Compagna (Università di Napoli)

Formazione, organizzazione e trasmissione del sapere nell'Italia Aragonesa fra Quattro e Cinquecento

A Napoli era stato proprio Alfonso il Magnanimo a inserire il volgare nella cancelleria napoletana, che in epoca angioina si serviva ancora del latino. Del resto nei paesi catalani la cancelleria aragonesa aveva introdotto l'uso del volgare prima delle altre cancellerie europee. Prova di una modernità, di un'apertura culturale, che avrebbe facilitato l'avvento del castigliano, quando la Corona aragonesa si sarebbe unita a quella castigliana, ma che per ora, a Napoli, consente di conoscere meglio il clima di fervore che si respirava allora alla corte aragonesa e dal quale scaturì anche una profonda opera di rinnovamento delle strutture politiche del regno. Una serie di provvedimenti nei settori della giustizia, della fiscalità e della pubblica amministrazione mirarono a rendere il paese più sicuro e ordinato, realizzando un più forte collegamento dell'autorità regia con le comunità locali. In questo contesto si spiega bene l'interesse della corte per gli strumenti che consentivano una migliore comunicazione coi cittadini, all'interno di un'opera di rinnovamento degli usi linguistici della cancelleria regia, seguendo

finalmente anche a Napoli quanto, in questo caso, era già avvenuto altrove, in Italia e in Europa, cioè l'introduzione del volgare, o dei volgari, nei documenti di cancelleria¹.

Alla temperie della formazione, organizzazione e trasmissione culturale nella Napoli aragonese fra Quattrocento e Cinquecento si inquadra anche la fusione di tradizione colta e 'popolare', della quale parla Gargano per Carvajal². Già Francisco Rico aveva congetturato che dall'Italia e da uomini della Corona di Aragona sarebbero arrivati modelli e stimoli decisivi «para alzar el romancero a un nuevo registro»³, ma che coinvolge pure altri poeti, castigliani e catalani, presenti alla corte di Alfonso a Napoli. Lo dimostrano i componimenti di alcuni poeti raccolti in un canzoniere, quello di Saragozza, che senz'altro è passato per Napoli, come ho dimostrato in un contributo in onore di Valeria Bertolucci, forse appartenuto addirittura a Pere Torroella⁴. Si tratta, comunque, di un patrimonio 'popolare', al quale attingeva la cultura napoletana dell'epoca, cui allude Gargano, nelle sue varie componenti, castigliana, catalana e italiana, senza dimenticare il legame con quella, pure loro presenti, direttamente o indirettamente, nella Napoli di allora. Del resto pochi anni fa, nell'edizione critica di *Sis poetes [catalans] del regnat d'Alfons el Magnànim*, poeti presenti nel canzoniere di cui si diceva, Jaume Torró ha segnalato come nella produzione di Francesc Sunyer, l'ultimo dei poeti antologizzati, sono presenti tre danze e due esparses. Secondo lo studioso, si tratta di composizioni strettamente legate tra di loro, che rivelano l'influsso esercitato sul poeta, che era presente alla corte di Napoli, della poesia cortigiana dell'epoca, nella quale era frequente appunto la successione strambotto e barzelletta (o ballata) o viceversa barzelletta e strambotto. Francesc Sunyer starebbe dunque adattando questo genere cortigiano e di forme popolari alla struttura esparsa e dansa, anticipando quella apertura al popolare che di lì a poco si sarebbe sviluppata nel romancero e nella lirica tradizionale castigliana. Del resto anch'io segnalavo qualcosa del genere a proposito di un componimento di Leonard de Sort, anch'esso contenuto nel canzoniere di Saragozza⁵. Per non parlare di uno dei sirventesi realisti contro Barcellona, otto cobles, la cui rubrica esplicita la loro origine partenopea⁶.

Si tratta dunque di riprendere un discorso già avviato sulla presenza catalana a Napoli e sulla sua portecipazione allo sviluppo culturale dell'epoca nei paesi catalani e non. Non da

---

¹ A.M. COMPAGNA, L'uso del catalano a Napoli, in *La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo. I modelli politico istituzionali. La circolazione degli uomini, delle idee, delle merci. Gli influssi sulla società e sul costume. Atti del XVI Congresso di Storia della Corona d'Aragona. Celebrazioni Alfonsine* (Napoli, Caserta, Ischia, 18-24 settembre 1997), Napoli, Paparo, 2000, vol. II, pp. 1353-1370.

² A. GARGANO, *Aspetti della poesia di corte. Carvajal e la poesia a Napoli al tempo di Alfonso il Magnanimo*, in *La Corona d'Aragona*, cit., vol. II, pp. 1443-1452; precedentemente A. GARGANO, *Poesia iberica e poesia napoletana alla corte aragonese: problemi e prospettive di ricerca*, in «*Revista de Literatura Medieval*», VI, 1994, pp. 105-124: lo studioso collega la commistione all'«incontro particolarmente felice di due diversi fattori, che si dettero alla corte napoletana di Alfonso: da un lato, il gruppo di poeti spagnoli confluiti a Napoli con un largo esercizio di una maniera poetica ad alto tasso di codificazione, qual era quella cancioneril; d'altro lato, un contesto culturale, in cui anche gli ambienti colti facevano da tempo un abbondante consumo di poesia popolare» (A. GARGANO, *Aspetti della poesia di corte*, cit., pp. 1448-1449).

³ F. RICO, *Los orígenes de "Fontefrida" y el primer romancero trovadoresco*, in *Texto y contexto. Estudios sobre la poesía española del siglo XV*, Barcelona Editorial Crítica, 1990, p. 32.

⁴ A.M. COMPAGNA, *Il canzoniere catalano P, la cancelleria angioina e Pere Torroella*, in *Studi di Filologia romanza offerti a Valeria Bertolucci Pizzorusso*, a cura di P.G. Beltrami, M.G. Capusso, F. Cigni, S. Vatteroni, Pisa, Pacini, 2006, vol. I, pp. 441-448.

⁵ A.M. COMPAGNA, *Da Barcellona a Napoli a metà del Quattrocento fra correnti medievali e umanistiche*, in *Mathesis e Mneme. Studi in memoria di Marcello Gigante*, a cura di G. Indelli, G. Leone, F. Longo Auricchio, Napoli, Università "Federico II", 2004, vol. II, pp. 323-343 (Pubblicazioni del Dipartimento di Filologia Classica F. Araldi, n. 25).

⁶ A.M. COMPAGNA, *Vent'anni di catalano a Napoli*, in «*Rivista Italiana di Studi Catalani*»! II, 2012, pp. 41-45: si veda L. NICOLAU D'OLWER, *Poesies reialistes del temps de Joan II*, in «*Estudis universitaris catalans*», XIX, 1934, pp. 323-334.

poco è stata la segnalazione dei legami della versione napoletana del *Secretum secretorum* con la trasmissione catalana⁷ e di altri libri sapienziali catalani con la corte partenopea⁸, per non parlare della storiografia contemporanea e delle discipline collaterali, come l'araldica⁹, fino a arrivare a Beuter, tradotto anche in italiano¹⁰.

E ancora, non sorprende che anche nelle nostre zone meridionali la cartografia si sia giovata dei modelli catalani. Niente lasciava pensare che qui ci fossero allora le conoscenze geografiche e le competenze tecniche per realizzare una mappatura dell'intero regno ad un livello decisamente superiore a quello che allora si era in grado di conseguire in altre parti d'Italia e d'Europa, come dimostrano Fernando La Greca e Vladimiro Valerio nel loro volume *Paesaggio antico e medievale nelle mappe aragonesi di Giovanni Pontano*. Le terre del Principato Citra, pubblicato dal Centro di Promozione Culturale per il Cilento (Acciaroli, 2008, www.cilentocultura.it). Tutto è nato con il ritrovamento nell'Archivio di Stato di Napoli e nella Bibliothèque Nationale de France a Parigi, da parte di Valerio, studioso di cartografia storica, delle carte superstiti di due copie, fatte eseguire nel 1767 dall'abate Ferdinando Galiani, della mappa del regno, realizzata a Napoli nell'ultimo decennio del Quattrocento ad una scala oscillante tra 1:60.000 e 1:120.000. Del resto è noto da tempo che a Napoli erano ricercati e riprodotti su larga scala i testi di autori classici quali Plinio e Tolomeo¹¹.

---

⁷ R. FRANZESE, Una traduzione napoletana del *Secretum catalano*, in *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*, Atti del V Congresso dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia 24-27 marzo 1992), a cura di C. Romero, R. Arqués, Padova, Editoriale Programma, 1994, pp. 127-143, <http://casvi.sns.it/index.php?type=opera&op=fetch&id=815&lang=it>.

⁸ Ll. CIFUENTES, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3), 2002, Girolamo Manfredi, *Quesits i perquens (1499): regiment de sanitat i tractat de fisiognomonía, edició i estudi d'A. CARRÉ*, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, B25), 2004, A. MONTINARO, *Un volgarizzamento inedito da Giordano Ruffo: Cola de Jennaro, Della natura del cavallo e sua nascita (Tunisi, 1479)*, in *La veterinaria antica e medievale*. Atti del II Convegno internazionale, Catania, 3-5 ottobre 2007, a cura di V. Ortoleva e M. R. Petringa, Catania, Lumières Internationales, Lugano, 2009, pp. 471-530, *El Libre de caça. Estudi i edició d'un tractat de falconeria medieval*, M. GARCIA, dir., amb la participació d'A. Mas, C. Arronis i H. Càmarà, Alacant/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2013.

⁹ Lupo de Spechio, *Summa dei re di Napoli e Sicilia e dei re d'Aragona*, edizione critica a cura di A. M. Compagna Perrone Capano, Napoli, Liguori, 1990, pp. 355 («Romanica Neapolitana», 26), A.M. COMPAGNA, *Intercanvis historiogràfics entre Itàlia i els Països Catalans: continuïtat i innovació de l'edat mitjana a l'edat moderna*, in «Recerques. Història, Economia, Cultura», 40, 2000, pp. 41-58, N. PUIGDEVALL, *La storiografia catalana in Sardegna: la Memoria de las cosas que han aconçecido en algunas partes de Cerdeña, de las quales da muy entera sentencia el que lo escrivio aun que no las vio*, in *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo*. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani. Cagliari 11-15 ottobre 1995, a cura di P. Maninchedda, C.U.E.C., Cagliari, 1998, vol. I, pp. 82-93, G. DE MIRANDA, *La storiografia catalana in Sardegna, nel napoletano ed in Sicilia. II: Una traduzione napoletana del "Recort" di Turell*, idem, Rosa FRANZESE, *La storiografia catalana in Sardegna, nel napoletano ed in Sicilia. III: Una traduzione siciliana delle "Histories" di Tomich*, comunicazione promessa, ma non presentata, idem, P. MANINCHEDDA (a cura di), *Memoria de las cosas que han aconçecido en algunas partes del Reina de Çerdeña*, Cagliari, CUEC - Centro di Studi Filologici Sardi, 2000, M. BARBATO, *Un frammento araldico siciliano e la fortuna italiana di Gabriel Turell*, in «Medioevo Romano» XXVII (2003), 463-469 [ma 2004].

¹⁰ P. BELLOMI, *Approssimazione all'edizione italiana della Cronica generale d'Hispania et del regno di Valenza di Pere Antoni Beuter* (Venezia, Gabriele Giolito de' Ferrari, 1556): l'esemplare della "Biblioteca Civica" di Verona, in *Scripta I*, <http://ojs.uv.es/index.php/scripta/article/view/2578>.

¹¹ M. BARBATO, *Il libro VIII del Plinio napoletano di Giovanni Brancati*, Napoli, Liguori, 2001, «Romanica Neapolitana», Plinio il Vecchio volgarizzato da Landino e da Brancati, in *Le parole della scienza. Scritture tecniche e scientifiche in volgare (secoli XIII-X)*, Atti del Convegno (Lecce, 16-18 aprile 1999), a cura di Riccardo Gualdo, Galatina, Congedo, 2001, 187-227 [<http://sibaese.unisalento.it/index.php/pubfilling/issue/view/9541>].

Si tratta di processi che rientrano in pieno nei termini di quelle "vernacularizzazione" e "popolazzazione" del sapere occidentale fra Medioevo e Rinascimento, che sono stati proposti per questa sezione del convegno. Seguendo le linee guida previste, all'interno di questi processi mi concentrerò su quello che mi sembrerà più significativo per la formazione, l'organizzazione e la trasmissione dei diversi tipi di sapere individuati, cercando di individuare:

- se esistono linguaggi specialistici in catalano e del loro eventuale rapporto con dei modelli precedenti;
- come nei testi di divulgazione si rappresenta il sapere e secondo quali criteri viene organizzato il sapere per contenuti e argomenti;
- che relazioni instaurano le traduzioni catalane (e le loro derivate) di testi scientifici con i loro originali latini (arabi, ebrei) e se sviluppano nuovi procedimenti e generi letterari per la divulgazione del sapere

Maria Sofia Corradini (Università di Pisa)

La terminologia medico-botanica catalana nella formazione della *Fachsprache* occitanica

I testi di ambito medico-botanico di varia tipologia contenuti in codici medievali e redatti in lingua d'oc costituiscono un archivio ricco di dati linguistici e lessicali che contribuisce in maniera notevole alla conoscenza delle differenti *scriptae* sviluppatesi nel Sud della Francia, sovente caratterizzate dalla compresenza di sistemi contrastanti.

In particolare, tramite l'analisi dei testi scientifici si mostra con evidenza l'esistenza di un'articolata relazione fra lingua d'oc e catalano e si attesta come quest'ultimo abbia esercitato una forte influenza sulla lingua medico-botanica occitanica, sia dal punto di vista linguistico in senso stretto (per es. in alcuni tratti grafico-fonetici), sia dal punto di vista lessicale. Le ragioni di ciò sono attribuibili a diverse motivazioni, che indico di seguito.

1. Produzione di testi scientifici in aree in cui occitano e catalano erano in stretta relazione.
Esistono differenti modalità di contatto fra i due idiomi e, di conseguenza, anche l'influenza catalana sui testi medico-botanici può risolversi in tipologie differenti e consistenza variabile. Significative in tal senso sono due aree geografiche coincidenti, l'una, coll'est del dominio occitanico, l'altra, con l'ovest. La prima è quella in prossimità di Montpellier, il cui idioma utilizzato nel periodo di appartenenza della città al Regno di Maiorca accoglie alcuni catalanismi, soprattutto di carattere grafico. L'altra corrisponde alla regione compresa fra Comminges, Volvestre e Couserans (riva destra della Garonne superiore e sinistra dell'Ariège), dove ragioni geografiche e storiche hanno concorso alla formazione di un idioma caratterizzato da interferenza fra tolosano, guascone e catalano; nel corso del tempo, in seguito all'espansione della parlata della contea di Foix, l'influenza del catalano si è accentuata. Nelle opere provenienti da tale *milieu* culturale si riconosce una notevole presenza di catalanismi, sia fonetici che lessicali.
2. Intervento di copisti catalani (o che utilizzarono un idioma caratterizzato da un accentuato colorito catalano) in opere composte originariamente in lingua d'oc, che hanno aggiunto elementi allogloti, in seguito incorporati nei testi.
3. Presenza nel Midi della Francia di medici provenienti dalla Catalogna, con conseguente inserimento nel sistema lessicale occitanico di termini appartenenti al patrimonio catalano.

Al di là di tali fattori (di ciascuno dei quali saranno forniti esempi nel corso della relazione), significativi soprattutto dal punto di vista dello studio delle *scriptae* in cui i testi furono, prima, elaborati e, poi, trasmessi, l'influenza del catalano nella formazione della lingua scientifica occitanica va considerata anche tenendo in considerazione il particolare momento che il volgare impiegato per veicolare contenuti scientifici stava attraversando. L'analisi dei codici ci attesta, infatti, che alla fine del XIII secolo la lingua d'oc anche nell'ambito scientifico si apprestava ad affrancarsi dalla supremazia del latino, disponendosi a permettere la fruizione del sapere su una larga scala. In tale contesto, il volgare doveva essere in grado di creare il proprio vocabolario specialistico e, nel medesimo tempo, un linguaggio d'uso facile da comprendersi, stabilendo anche le corrispondenze fra i due sistemi. Esso, inoltre, doveva comprendere in sé le variazioni regionali e potersi adattare ai cambiamenti concettuali eventualmente prodottisi nel corso del tempo. In tale contesto i traduttori (dal latino, dal greco, dall'arabo) hanno giocato un ruolo determinante nel processo di formazione del lessico scientifico occitanico. Per riuscire a soddisfare tutte le esigenze che la nascente *Fachsprache* occitanica esigeva essi, tuttavia, hanno sovente dovuto far ricorso anche ad un sistema lessicale vicino, cioè quello catalano.

Bibliografia selettiva:

- Maria Sofia Corradini, *Ricettari medico-farmaceutici medievali nella Francia meridionale*, Firenze, Olschki, 1997.
Ead., «Per l'edizione del *corpus* delle opere mediche in occitanico e in catalano: nuovo bilancio della tradizione manoscritta e analisi linguistica dei testi», in *Rivista di Studi Testuali*, Alessandria, 2001, III, p. 127-195.
Ead., «Due testimoni occitanici della *Anatomia porci* attribuita a Cofone salernitano», in P. Beltrami, M.G. Capusso, F. Cigni, S. Vatteroni (ed.), *Miscellanea di Studi romanzi in onore di Valeria Bertolucci Pizzorusso*, Pisa, Pacini, 2006, pp. 463-492.
Ead., «Nouvelles acquisitions et connaissances pour l'étude de la variation (diachronique, diatopique et diaphasique) du lexique médical occitan du Moyen Âge», in Joëlle Ducos (ed.), *Sciences et langues au Moyen Âge. Wissenschaften und Sprachen im Mittelalter. Actes de l'atelier franco-allemand, Paris, 27-30 janvier 2009*, Heidelberg, Winter, 2012, pp.105-118.
Ead., «Lessico e tassonomia nell'organizzazione del Dictionnaire de Termes Médico-botanique de l'Ancien Occitan (DiTMAO) », in *Revue de Linguistique Romane*, c.s.

Alexander Fidora (Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats [ICREA] - Universitat Autònoma de Barcelona)

Die *Confessió de Barcelona* des Arnau de Vilanova: Endzeiterwartung als Motor der Vernakularisierung

Neben Ramon Llull ist Arnau de Vilanova einer der bedeutendsten Vertreter der frühen volkssprachlichen katalanischen Literatur. Während er sein medizinisches Œuvre in lateinischer Sprache verfasste, schrieb er seine theologischen Werke z.T. auf Katalanisch. Sein erstes katalanisches Werk ist die an Jaume II. gerichtete *Confessió de Barcelona* aus dem Jahre 1305.

Der Vortrag wird den spezifischen Zusammenhang zwischen Arnaus Bemühen um volkssprachliche Wissensvermittlung und seinen theologischen Lehren in der *Confessió* herausarbeiten, die ein komplexes Netz aus Eigen- und Fremdübersetzungen darstellt. Dabei soll gezeigt werden, inwiefern der besondere Typus des von Arnau generierten Wissens, nämlich des Wissens um das Ende der Zeit, in seinem Denken nach volkssprachlicher Vermittlung und Verbreitung drängte.

Isabel Grifoll (Universitat de Lleida)

Organitzar i difondre el saber per als laics: contingut enciclopèdic, forma literària i funció del destinatari

L'*egkyklios paidea* o «enciclopedisme» de l'antiguitat designava un ideal educatiu que havia de consolidar la instrucció mitjana i no especialitzada dels joves. Un grup de matèries, un conjunt fix de disciplines, havia de garantir-lo. En aquest sentit, ni el terme ni l'ideari formatiu que traçava no semblen imposar-se fins a l'època moderna. L'edat mitjana (en llatí, però sobretot en vulgar) elabora obres de «contingut enciclopèdic» més que no pas enciclopèdies. La present contribució se centra, en particular, en textos de contingut enciclopèdic en llengua vulgar, com el *Roman de la Rose* de Jean de Meun, el *Llibre de meravelles* de Ramon Llull o el *Breviari d'amor* de Matfre Ermengaud (i la seva influència a la Corona d'Aragó). En primer lloc, s'interroga sobre la noció de «compendi», la qual no sembla dependre de la quantitat de coneixements, sinó de la posició filosoficoteològica de partença, en què la totalitat equival al recorregut d'aprenentatge, intel·lectual i espiritual, que l'obra traça per al lector: la intel·lecció i contemplació de Déu a través de l'obra de la creació. S'incideix també en la transformació del contingut enciclopèdic per a la cort o la política de la ciutat (*de regimine civitatum*). En segon lloc, s'aborda l'organització (i jerarquització) del contingut enciclopèdic, a través de les formes i els sistemes que el representen, des de les imatges de la memòria (com l'arbre) a una àmplia gamma de motius consolidats per la tradició literària romànica. S'aborda, en especial, la mecànica artística de Ramon Llull al *Llibre de meravelles*.

Referències bibliogràfiques:

- Binkley, Peter (ed.). *Pre-modern encyclopaedic texts: Proceedings of the Second Comers Congress (Groningen, 1-4 July 1996)*. Leiden – Nova York – Colònia: E. J. Brill, 1997.
- French, Roger – Greenaway, Frank (eds.). *Science in the Early Empire: Pliny the Elder, his Sources and his Influence*. Edited by ---. Londres – Sidney: Croom Helm, 1986.
- Lusignan, Serge – Palmier-Foucart, Monique (eds) *Lector et compiler: Vincent de Beauvais, frère precheur: Un intellectuel et son milieu au XIIIe siècle*. Sous la direction de --- avec la collaboration de Marie-Christine Duchene. Grâne: Créaphis, 1997.
- Ribémont, Bernard. *Littérature et encyclopédies du Moyen Âge*. Orléans: Paradigme, 2002 (Medievalia, 42).
- Ribémont, Bernard. *La «Renaissance» du XIIe siècle et l'Encyclopédisme*. Paris: Honoré Champion, 2002 (Essais sur le Moyen Âge, 27).
- A scuola con Ser Brunetto. Indagini sulla ricezione di Brunetto Latini dal Medioevo al Rinascimento: Atti del convegno internazionale di studi (Università di Basilea, 8 - 10 giugno 2006)*. A cura di Irene Maffia Scariati. Florència: Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini, 2008 (Archivio Romanzo, 14).

Theo Loinaz (Universitat de Barcelona)

El Llibre de les semblances de tots los hòmens: els avatars transculturals d'un tractat d'astronomatomància

Malgrat el fet que l'astrologia sigui un dels sabers més privilegiats pels processos de vernacularització baixmedievals, el nostre coneixement no ja de la transmissió, circulació i context social dels textos astrològics, sinó fins i tot del contingut dels testimonis materials preservats (els manuscrits mateixos), és encara lamentablement lacunar. La nostra desconexença (palliada, és cert, per una panoràmica de conjunt deguda a Lluís Cifuentes i per algun estudi de cas com ara el del *Tencar* per Susanna Vela) afecta de manera especial el complex imbricat de tradicions heterogènies que convenim a aplegar sota l'etiqueta d'*astrologia llega* –veritable conflent de materials patrimonials grecolatins i aportacions exògenes araboislàmiques.

En la present contribució proposem un acostament transversal a un text paradigmàtic d'aquest corpus: el *Llibre de les semblances de tots los hòmens*, la transmissió catalana del

qual està representada per tres manuscrits (una còpia íntegra, una altra d'acèfala i un fragment força malmès) no fàcilment reductibles a un origen comú. La nostra recerca en curs ens ha permès fins al moment d'identificar-ne l'original llatí (el *Liber similitudinum* o *Liber Albandini*, transmès en almenys deu còpies remarcablement divergents i estretament relacionat amb el corpus dels *Alchandreana*), el qual, al seu torn, revela ser el reflex d'alguna de les múltiples versions àrabs del *Llibre de les Nativitats* d'Abū Maššar de Balḥ (m. ca 886), figura cabdal de la tradició astrològica araboislàmica i autor tant de grans summes canòniques com d'aquest opuscle, durant segles el tractat de genetlíaica atènica grecoàrab més exitós entre l'Índic i l'Atlàntic.

Selecció bibliogràfica:

- CIFUENTES, Ll. (2005) "L'astronomia i l'astrologia en català a finals de l'Edat Mitjana", dins *Conferències de les Jornades de commemoració i estudi de l'eclipsi total de Sol a la Mallorca de 1905*, A. Amengual, G. X. Pons i J. March (eds.), Palma, Societat d'Història Natural de les Balears: 1-22.
- (2006) *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. 2a ed. revisada i ampliada. Col·lecció Blaquerna, 3. Barcelona - Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears.
- CHARDONNENS, L. S. (2007) *Anglo-Saxon Prognostics, 900-1100. Study and Texts*. Brill's Studies in Intellectual History 153, Brill's Texts and Sources in Intellectual History 3. Leiden: Brill.
- FADDEGON, J.-M. (1928) "Notice sur un petit traité d'astrologie attribué à Albumasar (Abū-Maššar)", *Journal Asiatique* 213: 150-158.
- JUSTE, D. (2007) *Les Alchandreana primitifs. Étude sur les plus anciens traités astrologiques latins d'origine arabe (Xe siècle)*. Brill's Studies in Intellectual History 152, Brill's Texts and Sources in Intellectual History 2. Leiden: Brill.
- (2011) *Les manuscrits astrologiques latins conservés à la Bayerische Staatsbibliothek de Munich*. Documents, études et répertoires publiés par l'Institut de recherche et d'histoire des textes, 81. Paris: CNRS Éditions.
- LIUZZA, R. M. (2010) *Anglo-Saxon Prognostics. An Edition and Translation of Texts from London, British Library, MS Cotton Tiberius A.iii*. Cambridge: D. S. Brewer.
- SVENBERG, E. (1963) *Lunaria et zodiologia latina*. Edidit et commentario philologico instruxit. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* XVI. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Maribel Ripoll Perelló (Universitat de les Illes Balears) **El paper de la dona en la transmissió de l'Art lul·liana**

És prou sabut que Ramon Llull va dedicar la producció literària a explicar i difondre l'Art, el sistema apològic revelat per Déu mateix. Des d'aquesta perspectiva instrumental de la literatura, Llull adapta lingüísticament i estilística el seu discurs al públic al qual es dirigeix. N'és una mostra la dedicació a l'«amable fill» que trobam a la *Doctrina pueril*, al *Llibre d'intenció* o a l'*Arbre de Filosofia desiderat*, recurs literari que entronca amb la literatura didàctica i que en el cas del nostre autor, a banda de la lectura en clau autobiogràfica que pot fer-se'n, li serveix per adreçar-se a un laic, mancat de coneixements filosòfics i morals.

En aquest mateix sentit, una qüestió que s'ha plantejat parcialment, des del nostre punt de vista, és la dona com a destinatària de l'obra lul·liana. S'ha analitzat globalment com apareix la figura femenina en la literatura lul·liana (BADIA, LLINARÈS, CANTAVELLA, CARRÉ) i per què hi apareix però no s'ha tengut prou en compte la dona com a receptora de l'obra mateixa. És significatiu el fet que Natana, la gran protagonista femenina del *Blaquerna*, sigui una noia instruïda en l'Art (per tant, capacitada per aprendre-la, aplicar-la a situacions de la vida diguem-ne quotidiana i transmetre-la), igualment com ho són algunes de les dones que protagonitzen els exemples del *Llibre de Santa Maria* (1290-1292). En aquesta darrera obra, Llull explicita que dedica el llibre a «regines, verges e dones» per la qual cosa el redacta i «la major explanació que podem e ab les pus desplanades paraules lo liuram, e subtilitats esquivam aytant quant podem per ço que sia entès; emperò en partida l'art e la doctrina de l'Art demostrativa inventiva e amativa tenim». Tenint en

compte que, com s'ha indicat sobradament, la literatura està el servei de l'Art, Llull pensa en uns recursos específics per apropar l'Art a les dones? Vol dir, per tant, que el nostre autor pensa en una literatura específica per a les dones? Quins recursos fa servir per explicar planerament l'Art perquè «sia entès»? Al *Llibre de Santa Maria*, d'una banda, recorre a l'al·legoria de les dames Intenció, Oració i Lausor. De l'altra, recorre als exemples protagonitzats per un ampli ventall de figures femenines: dones virtuoses que saben ordenar les intencions, «folles fembres» luxurioses que potencien les virtuts o els vicis masculins, etc. Quins són els models femenins que hi apareixen? En definitiva, és la dona receptora potencial de l'Art?

A partir de la bibliografia bàsica que s'hi refereix i de l'anàlisi d'alguns dels exemples de l'obra esmentada, a banda d'altres exemples de les obres narratives, en aquesta comunicació intentarem resoldre els interrogants plantejats, per analitzar fins a quin punt la dona entra en els plans lul·lians de transmissió de l'Art i, per tant, en la transmissió del coneixement.

Bibliografia breu:

- BADIA, LOLA (1981), «A propòsit dels models literaris lul·lians de la dona: Natana i Aloma». *Estudi general, Revista del Col·legi Universitari de Girona* 2, pàg. 23-28
- CANTAVELLA, ROSANNA (1986), «La dona als textos de Llull», *Studia Lulliana*
- CANTAVELLA (1988) «Lectura i cultura de la dona a l'Edat Mitjana: opinions d'autors en català», *Caplletra* 3
- LLINARÈS, ARMAND (1983) «La femme chez Raymond Lulle». París, Éditions du CNRS, pàg. 23-37
- CARRÉ, ANTÒNIA (2013) «Ramon Llull i les dones (algunes)». Suplement Ramon Llull, Diari Ara. 23-04-2013

Elena Pistolesi (Università di Modena)

Lingue e divulgazione della scienza nell'opera di Ramon Llull

Il progetto di rifondazione dei saperi che Ramon Llull innestò sulla struttura dell'Arte coinvolse, con diversa progressione, tutte le discipline del trivio e del quadrivio. Per favorire la diffusione del "llibre millor del món contra els errors dels infidels" (*Vita coetanea* I, 6), Llull adottò lingue (catalano, occitano, arabo, latino e francese) e generi testuali distinti in base al pubblico di laici o di *savis* e agli scopi immediati o duraturi della sua missione. Una pratica fondamentale di questa strategia è rappresentata dalle traduzioni, svolte personalmente o commissionate, che comportarono in alcuni casi una profonda revisione dei testi. La relazione intende presentare i risultati del lavoro svolto per il campo "Llengua de composició i traduccions" della *Base de dades Ramon Llull* (BD Llull), appena completato per la tradizione delle opere fino al 1500, concentrandosi sugli scritti pervenuti in duplice versione, catalana e latina. I dati che emergono dall'interrogazione di questa nuova sezione della BD Llull consentono di sondare secondo una diversa prospettiva il concetto lulliano di divulgazione della scienza.

Bibliografia essenziale:

- Base de dades Ramon Llull*, Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona), <<http://orbita.bib.ub.edu/llull/>>
- Badia, Lola, "La ciència a l'obra de Ramon Llull", *La Ciència en la Història dels Països Catalans*, ed. Joan Vernet i Ramon Parés, I. Dels àrabs al renaixement (Barcelona-València: Institut d'Estudis Catalans, Universitat de València, 2004), pp. 403-442.
- Badia, Lola, "Le plurilinguisme paradoxal de Raymond Lulle", *Le plurilinguisme au Moyen Âge*, ed. Claire Kapper i Suzanne Thiolier-Méjean, (Paris: L'Harmattan, 2009), pp. 177-201.
- Pereira, Michela, "Comunicare la veritat: Ramon Llull e la filosofia in volgare", *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització / Knowledge and vernacular languages in the age of Llull and Eiximenis. ICREA studies on vernacularization.*, ed. Anna Alberni, Lola Badia, Lluís Cifuentes i Alexander Fidora, (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012), pp. 21-44.
- Pereira, Michela, "Nuovi strumenti per pensare. Ramon Llull e la filosofia per i laici nel *Liber de ascensu et descensu intellectus*", *Quaderns d'Italia* 18 (2013), pp. 109-126.

Pistolesi, Elena, "Retorica, lingue e traduzione nell'opera di Ramon Llull", *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a J.N. Hillgarth i A. Bonner*, ed. Maria Isabel Ripoll i Margalida Tortella, "Col·leccio Blaquerna" 10 (Palma/Barcelona: Universitat de les Illes Balears / Universitat de Barcelona, 2012), pp. 313-327.

Pistolesi, Elena, "Tradizione e traduzione nel corpus lulliano", *Studia Lulliana* 49 (2009), pp. 3-50.

Pring-Mill, Robert D.F., "Els «recontaments» de l'*Arbre exemplifical* de Ramon Llull: la transmutació de la ciència en literatura", *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Oxford: Dolphin, 1976), pp. 311-323.

Josep Solervicens (Universitat de Barcelona)

El filtratge renaixentista dels "delicadíssims i polits conceptes" d'Ausiàs March entre 1543 i 1573

Els conceptes de "poesia", "poeta" i "poètica" dibuixen un camp del saber que al Renaixement sovint delimiten la mimesi i la ficcionalitat, però també l'elaboració estilística i uns usos lingüístics allunyats de la referencialitat. La ficció afavoreix l'expressió d'aspectes rellevants de la condició humana i explica la combinació de plaer i de coneixement que genera la "poesia", de manera força més complexa que el lema horacià "aut prodesse uolunt aut delectare poetae", d'àmplia difusió durant l'Edat Mitjana. La nova delimitació de la "poesia", l'estatus del "poeta" instruït i instructor i la conceptualització que n'opera la "poètica", gràcies a la recuperació dels textos teòrics clàssics, singularment de la *Poètica* d'Aristòtil, es vinculen en primera instància a models grecollatins i se solen articular en llatí. Tanmateix, progressivament el català apareix en el nou discurs teòric sobre literatura, com a llengua vehicular, per exemple als apunts de Pere Joan Núñez sobre la *Poètica*, o com a objecte d'anàlisi, quan es desplaça l'interès dels autors clàssics grecollatins als escriptors de la literatura catalana.

Poden considerar-se un bon exponent de l'aplicació dels nous paràmetres teòrics a un text literari en català els processos de fixació textual, difusió, traducció, valoració i imitació de l'obra poètica d'Ausiàs March durant el Renaixement, singularment a partir de l'edició barcelonina de 1543, impulsada per Ferran Folch de Cardona. Els treballs recents de Cesc Esteve & Antoni Lluís Moll (2011) sobre la poètica en vulgar al Renaixement català, d'Albert Lloret (2013) sobre March i la impremta i la monografia d'Isabel Müller (2014) sobre epistemologia i configuració del saber a l'obra poètica de March dibuixen un excel·lent punt de partida en aquesta direcció. Prenc com a base d'anàlisi les edicions marquianes de Barcelona (1543, 1545 i 1560) i de Valladolid (1555), el manuscrit impulsat per Lluís Carròs de Vilaregut el 1546 i la *Visió en somni* i les gloses marquianes del poeta Joan Pujol (impreses el 1573). La perspectiva que pretenc desenvolupar desvincula de les simples estratègies de màrqueting els paratextos (amb reclams, notes, taules i en ocasions declaracions proemials) de les edicions marquianes i considera que les taules de "termes obscurs" que hi apareixen no obeeixen només als canvis operats pel català en el pas del segle xv al xvi. Els procediments exegetics, i l'articulació orgànica de les composicions, semblen voler autoritzar un model literari en català, el de March, a través dels nous paràmetres teòrics que introdueix el Renaixement i, en darrer terme, aconsegueixen, amb unes composicions medievals, construir la imatge d'un poeta renaixentista.

CESC ESTEVE & ANTONI LLUÍS MOLL (2011): "La poètica catalana del Renaixement: conceptes clau", a J. SOLERVICENS & A.L. MOLL (eds.). *La poètica renaixentista a Europa: una recreació del llegat clàssic*. Barcelona: Editorial Punctum, 199-241.

ALBERT LLORET (2013): *Printing Ausiàs March. Material Culture and Renaissance Poetics*. Madrid: Centro para la edición de los clásicos españoles.

ISABEL MÜLLER (2014): *Wissen im Umbruch. Zur Inszenierung von Wissensdiskursen in der Dichtung Ausiàs Marchs*. Heidelberg: Winter Verlag.

Raimon Sebastian Torres (Universitat de Barcelona)
Les fonts no pal·ladianes a la traducció de Ferrer Saiol

Ferrer Saiol traduí pels volts del 1385 l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. D'aquesta obra agronòmica en conservem dos exemplars posteriors, un en català (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437) i un en castellà (Madrid, Biblioteca Nacional de España, 10211). La font que emprà Ferrer per a la traducció fou un manuscrit llatí. Tot i que no posseïm el manuscrit llatí, hem pogut apropar-nos-hi gràcies als exemplars conservats. Un dels tresors d'aquesta traducció són les veus no pal·ladianes, interpolacions introduïdes per la mà de Saiol i d'altres que ja eren presents al text llatí. L'anàlisi d'aquestes veus ens ajuda a entendre quins són els interessos del traductor per transmetre cert coneixement agronòmic en primera persona i desenvolupar passatges inexistents a l'obra de Pal·ladi.

Bibliografia:

- CAPUANO, T. M., "The agricultural texts appended to the fourteenth-century Iberian translations of Palladius", *Manuscripta*, 38 (1994), pp.253-63.
- "Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Palladius", *Romance Philology*, vol. 59 (Spring 2006), pp. 231-239.
- CIFUENTES, LL., *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona- Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona- Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blanquerna, 3), 2002.
- "Els sabers útils al món rural català medieval: agricultura, menescalia, medicina i conservació dels aliments", *Études Roussillonaises*, 26 (2013-2014), pp. 33-50.
- GARCÍA SÁNCHEZ, E., "Traducciones catalanas de textos científicos andalusíes en la Corona de Aragón", *Sharq Al-Andalus*, 10-11 (1993-1994), pp. 385-401.
- GINER, A. J., *El "tractat d'Agricultura" de Pal·ladi: una còpia feta de la traducció de Ferrer Sayol*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de València, 1986.
- "Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol", dins A. FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat- Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 513-518.
- HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de Barcelona, 1964.
- "Dues versions iberoromàniques de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi: petita mostra lexicogràfica", dins G. HOLTUS et al. (eds.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques: miscel·lània d'homenatges per a Germà Colón*, Tübingen: Günter Narr, 1989, pp. 383-93.
- HERNANDO i DELGADO, J., *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, 2 vol., Barcelona: Fundació Noguera, 1995.
- MARTÍNEZ, T., "Un traductor medieval en el seu context: els defalliments lèxics de Ferrer Saiol", *Llengua & Literatura: Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 19 (2008), pp. 7-26.
- "Del *Libre de Pal·ladi* al *Libro de Palladio*: a propósito de las traducciones iberorromances medievales del *Opus agriculturae* y de su autoría", *Romance Philology*, 62, (2008), pp. 111-136.
- MOURE, A., *Palladius, liber primus tradición manuscrita y edición crítica*, Tesi doctoral inèdita de la Universidad Complutense de Madrid, 1980.
- PALLADIUS, *Tratado de agricultura, Medicina veterinaria, Poema de los injertos*, A. M. MOURE (trad., introd. i notes), Madrid: Gredos, 1990.
- *Obra de agricultura, traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, T.M. CAPUANO (ed.), Madison: The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990.
- RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, 2 vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908.
- TRAMOYERES, L., "El *Tratado de Agricultura* de Paladio. Una traducció catalana del siglo XIV", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 24-25 (1911), pp. 459-465.